

UDK 944.04

Milorad Ekmečić

FRANCUSKA REVOLUCIJA IZMEĐU SLOBODNIH SELJAKA I LJUDSKIH PRAVA

Sve do 1789, tu u istorijskim ocenama francuske revolucije smenjivali su se ljubavi mržnja prema njoj, a da nijedna od tih strana nikada do kraja nije pobedila. Potomci se osećaju kao da u tom događaju i sami učestvuju i kao da nikakav kraj bez njihovog pristanka u tome nije moguć. I dva veka posle prvih juriša 1789, deo sveta kao da se stidi za ono što je uradio. Ipak je vreme nesklono revolucijama uvek u istoriji davalo najviše opravdanja za nju — dok bude nesavršenosti društava i ozakonjene nepravde, biće mesta i za nove sankilote i za njihovo uverenje da je pravo gladnih da se najedu najsvetije ljudsko pravo. Francuska revolucija je zauzela središnje mesto u temeljima modernog demokratikog sveta, pa ako tekovine nisu u skladu s metodima kojima su ostvarene, to treba pripisati istorijskim okolnostima koje su ih stvorile.

Upravo su posledice revolucije od 1789. naterale filozofiju da zaključi da ljudski progres ne ide kroz cvetne doline, nego se kotrlja preko brda ljudskih kostiju i potoka krvi. Marksov zaključak da je ovakvo nasilje babica progresa nije došao od njega samog, jer tako se umuje neposredno posle završavanja revolucije, krajem XVIII veka. Još 1795. je filozof Konderse revoluciju podigao na uzvišeni pijedestal samo onih događaja u ljudskoj istoriji čiji je cilj

sloboda. Trebalo bi mu verovati u iskrenost, jer je to beležio netom što je izbegao da mu revolucionarno nasilje i samom pošalje kožu u radionicu za preradu.

Ako se odrežu duga predistorija i isto tako otegnute posledice, francuska je revolucija trajala deset godina, od 14. jula 1789. do 9. novembra 1799. Kad su na prvi datum jurišali na glavni zatvor Bastilju, razočarali su se da su tamo oslobodili samo četvoricu kukavaca, koji su tu čamili kao politički krivci. Drugim datumom, kojim se revolucija završava, počinje dugo vreme u kome zatvore nisu rušili i nikoga iz njih oslobađali, sem privremenim slučajem, uz državne blagdane i vojničke udare. U julu 1789, revolucija počinje obećanjem da dolazi zlatni vek slobode, a početkom novembra 1799. završava se decenija za koju su mnogi mislili da je bila suvišna i nepotrebna, pa tada započinje razdoblje konzulata, koji je u ime izvojevanog stepena slobode stvarno ukinuo sva njena istorijska dostignuća. Pred revoluciju 1789. su vikali »Astarea Redux«, vraća se jedna helenska boginja sreće. Posle revolucije 1799, u modu uđuše visoki okovratnici na kaputima, za koje se verovalo da su ponekoga u vreme revolucije spasili od noža giljotine. Toliko su bili uspravni i kruti. Postali su simbol antirevolucionarnog stanja duše.

U ovih deset godina revolucionarnog slavlja i razočarenja, kojima je teško naći sudbonosnijeg premca u ljudskoj prošlosti, izređale su se tri različite varijante društvene i državne organizacije. U prvoj fazi revolucija, od 14. jula 1789, kada jurišaju na kraljev zatvor, do 10. avgusta 1792, kada opsedaju kraljevski dvor, osnovna poruka revolucije bili su proglašavanje ustavne monarhije i pravno kodifikovanje ljudskih prava. Ipak je najtrajnije posledice imalo oslobođenje seljaka feudalnih veza, nasleđenih iz ranog srednjeg veka.

Proklamacija ljudskih prava i rešavanje agrarnog pitanja stoji u jednom stvaralačkom odnosu: prvo se nije uvek poštovalo i više je gušeno, nego u stvarnosti negovano, a rešenje agrarnog pitanja je ostajalo uvek na snazi, kao najstabilnija i najdugovečnija tekovina revolucije. Feudalizam je jednom noćnom sednicom Narodne skupštine uništen na selu i u zanatskom delu gradova, gde su prestali da postoje cehovi. Od 24,700.000 Francuza, 22 miliona seljaka je ovim odahnulo. Sve za čim su potom žudeli bile su zlatne epotele nekog generala koji bi smirio revoluciju, oslobodio seljaka obaveza da otplaćuje oslobođenu parcelu zemlje i uveo socijalni red.

Seljaci su, do te veličanstvene sednice u noći 4. oktobra, živeli tako bedno da markiz D' Aržanson beleži u svom dnevniku 1749. da je u šest zadnjih godina stanovništvo jedne pokrajine smanjeno za trećinu. Pomrlo je pod bremenom poreza i socijalnih davanja plemićima. Samo se plemstvo dobrovoljno odreklo svojih feudalnih prava, oslobodilo seljaka i u njemu otkrilo glavnog protivnika onim snagama koje su vapile za ustavom i proklamacijama ljudskih prava.

Seljak će se u revoluciji brzo otresti obaveza da otplaćuje svoju zemlju, pa kada mu je ona garantovana bez novčanog pokrića, on se predaje svakom zatočeniku revolucije koji mu je tu slobodu zemlje protezao na celu večnost. Izračunali su da je agrarno pitanje bilo u podlozi svih revolucija, od francuske 1789. do kineske 1949. Negde se ono sastojalo u potrebi ukidanja feudalnih obaveza, a negde u potrebi da se nesaglediva armija siromašnih seljaka preseli u industrijske gradove i tamo socijalno obezbedi. Ova sličnost socijalnih motiva je bila razlog da sve revolucije u svetu do danas izgledaju kao iste.

Drugi najznačajniji domet ovog prvog razdoblja revolucije je skupštinsko izglasavanje *Deklaracije o pravima čoveka i građanina* 26. avgusta 1789. Zamišljena je kao preambula budućeg ustava, za koji su upravo doneli odluku da ga napišu. U četvrtoj tački tog ustavnog uvoda daju filozofsku definiciju ljudske slobode, iz koje će se roditi moderna demokratija, zajedno sa svim glavoboljama oko nje: »Sloboda se sastoji u tome da se sme uraditi sve ono što drugim ljudima ne škodi. Vršenje prirodnih prava svakog čoveka poznaje dakle samo one granice, koje drugim članovima društva obezbeđuju uživanje tih istih prava. Te se granice mogu samo zakonom odrediti«.

Ova definicija ljudskih prava i građanskih sloboda će biti osnovna poruka francuske revolucije potonjoj istoriji, do današnjeg dana. Stampane primerke ove deklaracije su vešali na zidove javnih prostorija, umesto kraljeve slike. Sve bi bilo lepo da u tom istom dokumentu među prirodna i večna prava čoveka ne računaju samo slobodu, vlasništvo, bezbednost i odbranu od nasilja. Vlasništvo! Ustav od 1791. ga ničim nije ograničio i već se tu otkriva pukotina u onoj definiciji večne slobode, kako je navedena u njegovoj deklaracijskoj preambuli. Zar čovek svojim vlasništvom ne ugrožava slobodu drugog čoveka? Kasnije je Marks otkrio da u ovoj većno važećoj definiciji slobode, čovek u svom bližnjem ne vidi ostvarenje svoje slobode, nego njeno ograničenje. Dva veka kasnije socijalizam je nikao iz ove filozofske pukotine, po kojoj je slobodna ličnost sa svojim prirodnim i večnim pravima bila u kontradikciji s društvom koje je određivalo zakonske granice dokle se ona mogu prostirati.

Bez obzira na ovu filozofsku sakatu definiciju slobode, nikada ona sama nije više cvetala nego upravo iz toga izvora. *Deklaracija o pravima čoveka i građanina* je proglasila načelo narodnog suvereniteta jednim temeljom države na kome ona može legalno da počiva. Da je to lakše bilo proglasiti nego ostvariti vidi se iz težine posla i napora koji su vođi revolucije morali uložiti da stvore to što se naziva narodom. Ono što se smatra francuskim narodom još ne postoji, jer je država podeljena na 12 istorijskih pokrajina, koje se tradicionalno smatraju pravnim i ponegde etničkim celinama. Francuski narod, koji je stvorio pojam »nedeljive nacije«, bio je i ostao

razjedinjeniji nego bilo koji od njegovih suseda. Još će u najnovije vreme filozof Sartr tvrditi da je 12 miliona stanovnika Langedoka »najveća unutrašnja kolonija Francuske«. A zadnje delo istoričara Fernana Brodela se odnosi na varljiv pojam francuskog nacionalnog identiteta. Etničke, jezičke i rasne razlike su u francuskom narodu toliko velike da se on ne doima kao jedinstvena narodna celina.

Pored svega, odluka francuske Narodne skupštine po kojoj se zabranjuje upotreba jezika nacionalnih manjina i dijalekata u javnom životu, jer su posebna narečja i jezičke varijante (»patois«) znak ropstva i feudalizma, ujedinila je jedno raznorodno telo u demokratsku celinu, dala mu ozakonjen jedan jezik sporazumevanja i osposobila ga da bude nosilac ljudske slobode. Pre nekoliko godina se list *Figaro* vajkao da ako država ne zaštititi lokalni jezik Korzikanaca i Baska na jugu, oni će isčeznuti, jer ih je zajednički književni jezik satrao. Jugosloveni nikada nisu razumeli kako su nepravdičnosti brisanja etničkih i jezičkih razlika, mnogostruko nadoknađenje dobitima u demokratskoj strukturi države i opštim slobodama svakog pojedinca.

U drugom razdoblju francuske revolucije, od 10. avgusta 1792. do 26. oktobra 1795, najvažniji je period »revolucionarne vlade«, kako su u to vreme nazivali jakobinsku diktaturu, od 2. juna 1793. do 27. jula 1794. Filozofi su to razdoblje nazvali »despotizmom slobode«, a političari jakobinskom diktaturom. Nesporazumi oko pitanja da li je moguće da se despotizmom utemeljuje ljudska sloboda traju do danas. Izraz jakobinska diktatura će Ogist Blanki prekrstiti u »diktatura proletarijata«, što će Marks prihvatiti kao lek i za buduću socijalizam, a Lenjin pokušati da istorijski provede u delo. Zbog nesporazuma oko toga, pojma, veliki deo čovečanstva se danas potresa, na isti način kao je bilo sa Francuskom 1794. Ipak je Marks bio najbliži jakobincima i verovao da će to trajati najviše desetak godina, a ne debelu večnost.

Despotizam slobode je u francuskoj revoluciji shvaćen kao lek za buduće carstvo opšte pravde. Treba za jedno kratko vreme ukinuti napisani jakobinski ustav, terorom uništiti oko 400.000 plemića i oko 135.000 sveštenika koji su slobodi radili o glavi, dati seljacima besplatno zemlju, pa će poteći med i mleko. U isto vreme, iz najboljih namera da se onemogućiti otuđenje izvršne vlasti od suverenog naroda, Konvent (slobodno izabrani parlament) se proglašava nosiocem zakonodavne, izvršne i sudske vlasti zajedno. Nema odgovorne vlade i ministara, nego jedan izvršni odbor u kome se članovi stalno rotiraju služi kao organ izvršenja zadataka, više jedno tehničko, nego političko telo. Iz ovih dobrih namera se rodila katastrofa: umesto da svaka kuharica u ovom stalnom rotiranju može postati ministar, jedna izabrana elita revoluciji najodanijih vođa stoji na čelu države. Stvara se pojam »revolucionarne birokratije«, koja umesto da ostvari ljudsku slobodu, postaje izvor njenom istorijskom korumpiranju.

Feudalno sudstvo se demokratizuje. Inženjer Gijoten je zaslužan što je uništeno vekovno poniženje da je okrivljenim plemićima glava odsecana mačem, a neplemeniti deo naroda vešan konopcem. Uništenjem vekovnih pravnih normi, revolucija nije ispunila obećanje da će stvoriti nešto bolje. Umesto da feudalni sud štiti krivca, novi ga je zaista nemilice gonio. Krivci se kažnjavaju na jednak način — kapitalnom kaznom odsecanja glave. Nikada manji zločini nisu na veći način kažnjavani. Revolucionarno pravosuđe oslobođenog naroda se pokazuje užasno surovim. Za Lion i Tulon se donose odluke da se sravne sa zemljom. Pohod revolucionarne vojske na seljačku Vandeju, koju vode katolički popovi, završava pokoljem celih sela. Sada to nazivaju »prvim gulagom« i etničkim genocidom u istoriji. Oslobođeni seljak je postajao protivnik države zasnovane na načelu ljudskih prava i suvereniteta naroda.

Taj deo revolucije je postao ozloglašen, pa za celi naredni vek historiografija revolucije teče jednu »crnu legendu«, kojom je ona u celini osuđivana. Marks je bio prvi koji je buduću revolucionarnu Rusiju sumnjičio da nije kadra da učini išta bolje nego da ostvari ovakvu jakobinsku revoluciju, a ne neku uzvišeniju varijantu. Danas ne izgleda uverljivo da je kopiranje francuskih jakobinskih iskustava u ruskoj i istočnoevropskim revolucijama oslobodilo te kulture od nužnosti da istoriju svojih revolucija provedu istom »crnom legendom«, kojom je za celi vek osuđivana francuska revolucija.

Jakobinska diktatura nije bila istorijski neuspeh, iako je sama doživela ružan poraz. Iz nje su se rodile ruska, azijska i istočnoevropska varijanta modernog socijalizma, sa svim tekovinama koje su bile svojstvene njenom prvom istorijskom izvoru. Izgleda da je njegova misija ostala u okvirima francuskog jakobinskog pokreta: mit o novom društvu socijalne pravde je bio okvir u kome je izvršena brza industrijalizacija zaostalih seljačkih zajednica, a etnički raznorodne celine integrisane u jedinstvene nacije. Ta dva faktora (pronađeni metod ubrzane industrijalizacije zaostalog agrarnog društva i naglašavanje nacionalnog identiteta) izgledaju kao jedini deo koji u ruskoj revoluciji iza 1917. nije zakazao. Zbog njih će ruski revolucionarni primer biti primjечiv i zarazan za sva zaostala društva u svetu. Zasad je verovanje da se time otkrila formula savršenog društva socijalne jednakosti, ostala upravo na onom mestu gde su je francuski jakobinci ispustili iz ruku 1794.

Treća faza francuske revolucije od 26. oktobra 1795. do 9. novembra 1799, obično se naziva »direktorijumom«. Osnovni mu je smisao da napusti radikalna sredstva jakobinaca, ali da, u isto vreme, stabilnom vladom osigura provođenje u život njihovih demokratskih namera. Rađa se pojava »partije poretka«, koju će tako nazivati tek iza revolucije 1848. Istoričar Mišle je napisao da je »smisao buržoazije bezbednost«. Ona se u ovo vreme laganog umiranja re-

volucije zaista obezbeđuje zakonskim propisima koji su smanjili biračko pravo naroda i vezalo ga za imovinski ključ. Ako su napustili jakobinsku maniju izjednačavanja, kada je ukidano sve što strši izvan ustanovljenog proseka (socijalne titule, visoke škole i akademijske nauke, izdvojenu hrišćansku crkvu), u svemu tome su očuvali prvobitne namere i suštinski duh u podlozi. Ustavnim ograničenjima sloboda revoluciju su vratili na njen početni deo, kada je njena glavna tekovina bila proklamacija prava čoveka i građanskih sloboda, a njen glavni socijalni potporanj oslobođeni seljak.

Na temeljima razorenog feudalnog društva vrši se ubrzana ekonomska i socijalna modernizacija započeta u jakobinsko vreme. Stari kalendar je ukinut, a revolucionarni zadržan. Privremeno se držao i novi metrički sistem, kao i sistem mera za težnost i težinu, zasnovan na jedinstvenim matematičkim proračunima. Najviše koristi od toga je imala nova revolucionarna armija. Stvara se sistem opšte regrutacije, koji je u primitivnim formama postojao još jedino u vreme rimske milicije, od pre hiljadu godina. Kada ga mladi oficir Bonaparta nešto dotera, ostaće bitno neizmijenjen sve do najnovijih dana.

Tragedija francuske revolucije je istorijski počela zakazivanjem njenih univerzalnih poruka. Jedino što je ostali deo čovečanstva od nje prihvatio bila je *Deklaracija o pravima čoveka* i ideja suvereniteta naroda. U isto vreme, to je bila i njena trajna tekovina. Strah od francuskog prolevanja krvi je revoluciju ograničio na francuski državni prostor. Ni u jednoj drugoj oblasti Evrope ona se nije prirodno razvila pod francuskim uticajem, nego je bila plod ideološkog izvoza. Robespjer veli da revolucija nije zapalila susedne zemlje, jer su evropske vodeće klase bile uplašene francuskim krvoprolićem. Još uvek, od francuskog revolucionarnog iskustva nisu prihvatile samo krvoproliće, a sve ostalo izvan njega su obožavale.

Neka od evropskih društava nisu uopšte znala za revoluciju u Francuskoj. Šta su u Bosni znali o njoj? Oko Bihaća se 1797. svet uzbihuzurio, jer je nakav veliki šator pao s neba. Tek su stručnjaci u Carigradu dohaberili da se radi o ostatku balona kojim je francuska vojska eksperimentisala u severnoj Italiji. Godinu dana potom je sultan naredio da se spahije i janjičari koncentrišu u Gabeli, jer je general Bonaparta krenuo protiv Turske, a nije se znalo gde će udarati. O ostalim porukama revolucije saznaje kasnije posredno, u Karađorđevom ukidanju turskih spahiluka, a da nisu bili ni svesni da je to izum francuskog porekla, kao i oni šatori koji su padali s neba.

Degeneracija revolucije se završila nakon proglašenja konzulata, a pogotovo nakon carstva 1804. Tada se stvara i oblik vlasti koji se najviše prenosio u ostali svet, iako je bio francuska istorijska tekovina na ruševinama jedne velike revolucije. Bonapartizam predstavlja jedan sistem političkog režima, koji će do modernog

vremena najviše biti primenjivan u raznim zemljama. Osnovni njegov smisao je da se ideje slobode i novog društva prenosi na državni vrh. Revolucija odozdo se zamenjuje revolucijom odozgo. Tu državni aparat vrši onu istorijsku misiju koju je inače u Francuskoj 1789. pokušala da izvede jedna narodna pobuna. I kada se javlja pod različitim drugim nazivima (cezarizam, neofridrihizam u Nemačkoj, staljinizam u istočnoevropskim zemljama, s različitim podvarijantama), on je uvek zadržao istovetne karakteristike kao i klasični bonapartizam u Francuskoj 1799. i 1852: to je ublažena lična diktatura jedne obogotvorene ličnosti, u kojoj su rudimentarno sačuvane neke demokratske institucije, koja se oslanja na jednu od velikih klasa u društvu i koja akcenat politike stavlja na diplomatiju i ratove, a ne na unutrašnje procese. Rudimentarne demokratske institucije su — preferiranje plebiscita nad glasačkim pravom za predstavničko telo. Vlada raspisuje opštenarodni plebiscit za određenu meru u trenutku kad očekuje povoljan ishod. Postojanje parlamenta je, takođe, jedna takva institucija, iako se on ne bira na demokratski način, nego vlada uspeva da mu odredi sastav. Tu je i relativno tolerisana štampa, književnost i pravo na organizovanje bezazlenih političkih grupa. Klasični bonapartizam se oslanjao na malo seljaštvo, a moderni su to prebacili na industrijsko radništvo. Karakteristika je bonapartističke vlade i to da ona uvek za jedro kratko vreme ima podršku naroda i izgleda da bi je većina naroda na izborima odobrila. Ipak se sve izreda degenerišu i završavaju u nasilnim pobunama naroda. Iza 1799, seljak je dao glavna pleća na kojima je Bonaparta izgradio svoje carstvo.

Iako je najznačajnija istorijska poruka francuske revolucije bila ideja o ljudskim pravima i državi suvereniteta naroda, ipak je najčešće i najšire primenjivana njena tekovina bio bonapartistički oblik vlasti. To se iskustvo do modernih vremena nije završilo. Naravno, prvi bonapartizam, koji je po Napoleonu dobio i svoje ime, u isto vreme je i najneviniji i u njemu je, ipak, bilo najviše neposrednih poruka revolucije koja mu je prethodila. Nije slučajno ime nastalo tek nakon stvaranja drugog carstva iza 1852, iako je istorijsko iskustvo na kome izrasta vezano za prvu revoluciju do 1799. Dolazak revolucije su slavili kao dolazak boginje sreće. »Astraea Redux« — dolazi boginja zlatnog doba, kako su Zeusovu kćerku Astraeu smatrali, nagoveštavaju od jedne engleske poeme iz 1660. Koliko su je dugo priželjkivali pre dolaska, toliko su dugo oplakivali njenu bonapartističku odoru posle odlaska.

Milorad Ekmečić

FRENCH REVOLUTION BETWEEN FREE PEASANTS AND
HUMAN RIGHTS

Written to mark the 200 anniversary of the French revolution and dedicated to the occasion this essay is an attempt to see the historical outcome of the revolution as a lasting conflict between proclaimed human rights and the quest of the peasant majority of the population to stabilize the acquired system of property by a strong government. In spite of the consideration that revolution 1789 — 1799 was the very cradle of the modern democracy its main historical message was a bonapartistic way of government. Agrarian problem was one of the main foundations of revolutions in XIX and XX centuries. It has produced the same result as it was case with France at the end of XVIII century, no matter which country was in consideration.